

OKVIR ZA PJESMARICE I VARIA DALMATICA

Neven Jovanović

UDK: 821.163.42-1=124»15/16«
004.9
821.163.42.09 Lucić, P.
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet
Z a g r e b
neven.jovanovic@ffzg.hr

Kao »okvir« za pjesmarice predlažemo računalno modeliranje, smatrajući da se računalnim metodama može najlakše izaći na kraj s velikom količinom sličnih podataka, kakve obično sadrže rukopisni zbornici. To modeliranje ne traži drugo osim elementarne računalne pismenosti – u našem slučaju, poznavanja tzv. tabličnog kalkulatora. Računalni opis traži apsolutnu eksplicitnost i dosljednost, a rezultira modelom koji nije statičan – može se i širiti i mijenjati, ali i preslagivati i filtrirati. Gotovo nasumično preslagivanje i filtriranje iskušali smo na opisu zbornika *Varia Dalmatica*, u koji su Trogirani Petar i Ivan Lucić između 1570. i 1670. zapisivali latinske tekstove, ponajviše pjesme i antikvarnu građu. Računalna manipulacija tabličnim kalkulatorom, udružena s uobičajenim filološkim radom na identificiranju tekstova, vodi nas do boljeg poznavanja strukture zbornika i autorstva uključenih tekstova, ali i do razmišljanja o anonimnim tekstovima, o poetičkim i prijevodnim vezama ovog rukopisa i *Vartla* (Lucićeva hrvatskog zbornika), te o etosu stiha u pjesmama *Varia Dalmatica*.

Ključne riječi: pjesmarica, rukopisni zbornik, Petar Lucić, Trogir, novolatinska poezija, humanistička informatika, hrvatska književnost 16. st., anonimnost, prevođenje

Rukopisni su zbornici heterogene cjeline – ponekad vrlo opsežne – i stoga izazov za istraživače. Kako ukrotiti obilje informacija? Kako realizirati njihov interpretativni potencijal? Hrvatska književna historiografija dosad je ta pitanja rješavala pomoću alata razvijenih na podlozi tehnologija rukopisa i tiska. Na te smo alate – opise, taksonomije, kazala, konkordancije – toliko navikli da su gotovo prozirni: smatramo ih danostima, nečim neupitnim. Nasuprot tome, korištenje informatičkih (računalnih) inačica tih istih alata u našoj je književnoj historiografiji još uvijek dovoljno neuobičajeno da može postati temom samo po sebi.

Ovdje ćemo prikazati susret jednog rukopisnog zbornika i jedne uredske računalne aplikacije, tzv. tabličnog kalkulatora (upravo one vrste programa koja je koncem sedamdesetih godina prošlog stoljeća osobno računalo preobrazila iz

hobističke igračke u osnovno oruđe poslovanja). Tablični ćemo kalkulator upotrijebiti da bismo prvo popisali i opisali, a potom analizirali tekstove okupljene u rukopisnom zborniku latinske poezije i proze zvanom *Varia Dalmatica* ili *Codex Lucianus* (nastao u XVI.-XVII. st., danas u Znanstvenoj knjižnici Zadar, sig. 25290, ms. 617). Pokazat ćemo kako aktivnost koju nazivamo opisivanjem može biti shvaćena i kao *modeliranje*, pri čemu će jednostavan model voditi jednostavnoj interpretaciji, dok će mogućnost usložnjavanja i usavršavanja modela otvoriti proučavani fenomen i složenijim tumačenjima.

1 Kompleksnost

Sudimo li po proučavanjima glasovitih rukopisnih zbornika tekstova na hrvatskom – imamo na umu *Ranjinin zbornik* i *Vartal* – pri susretu sa zbornikom tradicionalno je najzanimljivije ustanovljavati autorstvo uvrštenih tekstova (npr. Šiška Menčetića i Džore Držića u *Ranjininu zborniku*, Marka Marulića u *Vartlu*). Potom se pažnja usmjerava na prepisivače, pri čemu identifikacije ruku pisara i kronologija zapisivanja također mogu biti podloga za spekulacije o autorstvu tekstova. Tek tada dolazi na red taksonomija sadržaja (tekstovi), medija (kodikološka analiza rukopisne knjige) i retoričkih impulsa (po kojim su kriterijima i s kojim motivima tekstovi birani i raspoređivani; kakva paratekstualna samotumačenja zbornik nudi).

Kompleksnost zborničkih cjelina istraživači nekad pojednostavljuju, provodeći palingeneziju: *rastavljaju* zbornike na opuse pojedinih autora ili tematske cjeline.¹ Nekad se, opet, kompleksnost zbornika *tumači*, i to tako da se rekonstruira njegov nastanak: pripovijeda se o tome kako su i kada u zbornik uvrštavani tekstovi, opisuju se tematske ili autorske cjeline. Pritom se istraživačka pomagala koja ćemo ovdje proglasiti alatima modeliranja – različita kazala, tablice i konkordancije gdje se sadržaj zbornika reproducira ukratko ili presloženo – tradicionalno smatraju tek prečacima za lakšu orijentaciju, manje važnima od autorskih tekstova i interpretaciji. Zato katkad bivaju tretirani kao luksuzan, izostavljiv dodatak.²

¹Parcijalna obrada, ma koliko razumljiva, ima nedostataka. Na njih ukazuje i Kolumbić u predgovoru *Vartla*: »Tako je dosada objavljen dobar dio građe iz tog zbornika, ali još uvijek ima u njemu neobrađenih osobito proznih sastavaka koji nisu i bez literarne vrijednosti. Međutim, što se tiče objavljenih tekstova, njihovi priređivači u rasponu od preko sto godina nisu pristupali ni s istom metodologijom ni s jednakom pozornošću i brigom. Razbacani su tako u raznolikim edicijama, a tekstološki pristup ovisio je o zahtjevima vremena i o izboru samog priređivača« (Nikica K o l u m b i ć, »Trogirski 'Vartal' i njegov sastavljač Petar Lucić«, u: Petar L u c i ć, *Vartal*, prir. N. Kolumbić, Split: Književni krug, 1990, 7-16).

²Tako izdanje *Vartla* iz 1990. nema ni kazalo autora, ni vlastitih imena, ni metara, ni početnih stihova – ali ima i uvodnu studiju, i »Bilješke« i »Podatke o tekstovima«. Naraciji je dana prednost pred orijentacijom.

2 Pitanja za tablicu

Podatke i taksonomije nabrojane u prethodnom poglavlju ne moramo izlagati dijakronijski, kao priču; možemo ih predočiti u obliku tablice, sinkronijski. Tada se za svaki tekst zbornika pitamo isto; pitanja postaju naslovi stupaca, odgovori postaju reci. Pitati se možemo, na primjer:³

1. O tekstovima u zborniku

1. 1. Tko je autor? (Ako je nepoznat, zabilježiti to.)
1. 2. Je li atribucija sigurna?
1. 3. Radi li se o prozi ili poeziji?
1. 4. Ima li tekst naslov?
1. 5. Kako naslov glasi? (Ako ga nema, navesti prvi stih ili početne riječi.)
1. 6. Na kojem je tekst jeziku?
1. 7. U kojem je tekst metru? (Za prozu, dakako, irelevantno, kao i sljedeće.)
1. 8. U kojem je tekst strofičkom obliku?
1. 9. Kako se mjeri dužina teksta (brojem stihova ili brojem redaka)?
- 1.10. Koliko ima stihova ili redaka?
- 1.11. Je li tekst cjelovit?
- 1.12. Je li tekst inačica već poznatoga?
- 1.13. Ako se radi o inačici, kakva je ona (izvornik? prijevod? parafraza? druga verzija?)
- 1.14. Ako se radi o inačici, što znamo o izvorniku?
- 1.15. Kojem žanru tekst pripada?
- 1.16. Je li tekst upućen konkretnome adresatu?
- 1.17. Ako jest, navesti adresata.
- 1.18. Može li se tekst datirati?
- 1.19. Ako može, navesti datum.
- 1.20. Ima li tekst paratekst, ili paratekstove?
- 1.21. Ako ima, koje su vrste?
- 1.22. Pripada li tekst većoj cjelini unutar zbornika?
- 1.23. Ako pripada, kojoj?
- 1.24. Je li tekst već objavljen ili opisan?
- 1.25. Ako jest, navesti bibliografske podatke.

³ Formuliranju ovih pitanja znatno je pridonio i Bratislav Lučin, surađujući na internetskoj verziji eseja-izvješćaja o opisivanju pjesmarica tabličnim kalkulatorom; usp. <http://www.ffzg.hr/klafil/dokuwiki/doku.php/z:okvir-pjesmarice>.

2. O fizičkim aspektima tekstova u zborniku
 2. 1. Na kojem se foliju tekst nalazi?
 2. 2. Kako je tekst smješten na foliju?
 2. 3. U kojem se sveščiću tekst nalazi?
 2. 4. Je li pisala jedna ruka ili više njih?
 2. 5. Koja je to ruka, ili koje su ruke?
 2. 6. Koja je vrsta pisma?
 2. 7. Može li se ruka datirati? (Ako može, kojem razdoblju pripada?)
 2. 8. Je li tekst na neki način poništen? (Ako jest, na koji?)
 2. 9. Ima li tekst posebna grafička obilježja (istaknute inicijale itd)? (Ako ima, koja su to?)
 - 2.10. Ima li tekst likovni ukras?
 - 2.11. Ako ima, kakav, odnosno kakve?
 - 2.12. Ima li tekst marginalije? (Ako ima, potječu li od ruke pisara samog teksta?)

Na sličan način, ali u tiskanom mediju, pristupio je opisu rukopisnog zbornika *Varia Dalmatica* (VD) prije trideset godina Nikica Kolumbić,⁴ objavljujući nakon kratkog uvoda o zborniku popis tekstova (»Sadržaj zbornika«) s podacima o folijaciji, naslovu, autoru i naslovniku, o početnim riječima, broju i vrsti stihova, uz dodatak istraživaču dostupnih znanja o autorima i naslovnicima, te o dotadašnjim objavljivanjima tekstova.⁵ Popisu je Kolumbić dodao kazalo autora i kazalo naslovnika, s rednim brojevima tekstova koji se na njih odnose i osnovnim biografskim podacima o osobama koje je bilo moguće identificirati.⁶

⁴Nikica K o l u m b i ć, »Rukopisni trogirski zbornik latinskih pjesama nastalih od kraja XV do početka XVII stoljeća«, *Mogućnosti*, br. 10-11 (1980), 1089-1106.

⁵Deset godina kasnije (1990), još jedan slično ustrojen, mada znatno skraćen, popis sadržaja VD uvrstio je Kristeller u peti svezak svoga temeljnoga kataloga latinističkih rukopisa: Paul Oskar K r i s t e l l e r, *Iter Italicum: Accedunt Alia Itinera: a Finding List of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and other Libraries*, Volume 5 (Alia Itinera III and Italy III): Sweden to Yugoslavia, Utopia [and] Supplement to Italy (A-F) London – Leiden: The Warburg Institute, E. J. Brill (1990).

⁶U Kolumbićeve radu tekstovi VD nisu istraženi do kraja, te sva tri objavljena popisa traže dopune i revizije. Zato, premda je glavna svrha ovoga teksta drugačija, napominjem najvažnije: 58 heksameterskih trostihova s početka VD, na sačuvanim ff. 4r-8r, pripada kasnoantičkom ciklusu *Aenigmata Symposii* (»Simpozijeve zagonetke«); na to je još 2007. u privatnom priopćenju upozorio Bratislav Lučin. VD sadrži zagonetke koje su u kritičkom izdanju (Manuela B e r g a m i n, *Aenigmata Symposii: la fondazione dell' enigmistica come genere poetico*, Tavarnuzze (Firenze): SISMEL edizioni del Galluzzo, 2005) objavljene pod brojevima 48-77, 79-95, 97-100, 78, 12, 18-19, 21-23. Sljedećih pak pedesetak pjesama (u Kolumbićeve popisu pod rednim brojevima 2, 5-49) potječe iz zbirke *Nugae* francuskog latinista Nicolasa Bourbona Starijeg (Vendeuvre-sur-Barse 1503. ili 1505. – nakon 1550). Radi se o epigramima koji su u kritičkom izdanju (Nicolas B o u r b o n, *Nugae – Bagatelles*, 1533, prir. Sylvie Laigneau-Fontaine; Genève: Librairie Droz, 2008)

No, Kolumbić – sukladno uzusima humanističkih struka – popise nije oblikovao u tablice, nego u niz natuknica sročeni, ako se tako može reći, slobodnijom leksikografskom prozom. To znači da je redosljed podataka jasno određen, ali se opis donosi u kontinuiranom tekstu i ne bilježe se prazne kućice (usto svaki pjesnički sastav dobiva redni broj, ali to ne vrijedi za prozne tekstove). Evo, ilustracije radi, dvije stavke iz glavnog Kolumbićeva popisa:

60. (34v) Valerius Mazzarell(u)s Ill(ustrissi)mo Iac(op)o Superantio. (Herculea superans ...), 1 ED.
- 61.(34v) Ad Regem Philippum, Petrus Nardin(u)s. Carmen. (Aspice quam magnum...), 4 ED (vjerojatno Filipu II, 1527-1598).⁷

3 Modeliranje

Popis tekstova rukopisnog zbornika VD uobličili smo, dakle, u tablicu (radnu knjigu) računalnog tabličnog kalkulatora, pri čemu su naslovi stupaca tablice bili slični nekima od pitanja navedenih u prethodnom odlomku.

Tablične kalkulatore kao alat za opisivanje pjesmarica, naravno, nismo odabrali radi računanja i formula. Privukla nas je, prvo, obaveza da popunjavajući kućice tablice budemo apsolutno dosljedni i apsolutno eksplicitni. Drugo, tablični kalkulator obećavao je fleksibilnost sortiranja, grupiranja i filtriranja – ukratko, pretraživanja podataka organiziranih u tablicu. Važna je bila i činjenica da su takve tablice u načelu otvorene – da je lako dodavati nove stupce, da nema potrebe da sve ćelije budu popunjene, da radna knjiga nije ograničena ni prostorom ni preglednošću (za razliku od tiskanih kazala i tablica).⁸ Napokon, same aplikacije koje smo koristili lako je naći – one su sastavni dio standardnih uredskih paketa prisutnih na praktički svakom kompjuteru, namijenjenih najširoj zamislivoj skupini korisnika, a neke inačice postoje i kao tzv. slobodni softver, što ih čini još dostupnijima. To ujedno znači da je i same ovdje opisane eksperimente jednostavno reproducirati (i modificirati); dovoljno je preuzeti tablicu, otvoriti je u tabličnom kalkulatoru i slijediti upute.⁹

objavljeni pod brojevima 295, 40, 19-21, 23, 26, 32, 367, 41, 35, 60, 77, 87, 110, 338, 136, 147, 149, 152-157, 151, 162, 158-160, 164, 162, 176, 177, 194, 262, 297, 298, 305, 306, 311-313, 495.

⁷ K o l u m b i ć, n. dj. (bilj. 4), 1093.

⁸ Usp. ono što teoretičar kaže o računalnoj analizi teksta: »Two effects of computing sharpen the distinction [...]: first, the computational demand for tractability, i. e. for complete explicitness and absolute consistency; second, the manipulability that a digital representation provides.« Willard M c C a r t y: *Humanities Computing*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005, 25.

⁹ Materijali za eksperiment dostupni su preko internetske adrese navedene u bilješci 3.

3.1 Pisci, tekstovi, kompozicija

Pošto smo priredili i provjerili prvu verziju tablice, istražujemo korespondencije. Tablični kalkulatori omogućavaju sortiranje po različitim kriterijima, po bilo kojem stupcu ili kombinaciji stubaca tablice (ovo, usput budi rečeno, čini upravo trivijalnim priređivanje kazala po autorima, adresatima, naslovima i prvim stihovima).

Najprije smo popis 337 tekstova u VD presložili po imenu autora (da bismo ustanovili koliko tko ima tekstova). Potom, kako tablica sadrži i rubriku u kojoj je kvalificirana veza autora s Dalmacijom, odnosno Hrvatskom (je li veza neposredna, odnosno potvrđena temom teksta ili provenijencijom pisca), kao i rubriku s brojem folija rukopisa, odnosno položajem teksta na stranici, sortirali smo zapise po tri kriterija istovremeno: najprije po polju veze s Dalmacijom, potom po imenu autora, napokon po foliju.

Rezultati: trenutačno u zborniku možemo identificirati – u većoj ili manjoj mjeri, jer su neki autori poznati samo po inicijalima ili vlastitom imenu – 58 pisaca, od kojih 17 nema ni podrijetlom ni tekstovima izravne veze s Dalmacijom (a 41, nasuprot tome, ima).

Daleko najviše tekstova u zborniku imaju strani latinisti Simpozije (58) i Nicolas Bourbon (48).¹⁰ S udaljenosti ih slijede domaći, Paskalić (16), Marulić (12), te Mladinić i Pridojević (svaki sa po 10; ostali autori imaju manje od 10 tekstova u zborniku). Po broju stihova (retke proze nismo računali) poredak je dramatično drugačiji: najviše imaju Paskalić (846) i Trankvil Andreis (464); ova su dvojica, uz Marulića, ujedno i autori najdužih pojedinačnih pjesama u VD. Potom dolazi Marulić (318 stihova), a tek onda Nicolas Bourbon (260) i Simpozije (174); iza njih su opet domaći, Mladinić (174), Pridojević (128) i Mužić (113).

Kvantitativni nam ogled usput donosi i uvid u kompoziciju VD. Petar Lucić počeo je zbornik dvama korpusima s više kratkih pjesama stranih autora, Simpozija i Nicolasa Bourbona (ff. 4r-24v, tek uz umetak pjesama u čast Trankvila Andreisa, f. 8v). Potom se profil zbornika mijenja: na ff. 32r-90v nižu se pjesme domaćih i stranih, većih i manjih autora. Pjesme su manjih redovno kraće i prigodne (zato i tematski okupljene); tekstovi autora koji nemaju izravne veze s Dalmacijom pripadaju ili školskim mudrostima ili kuriozitetima kao što su Sannazarov šesterostih o Veneciji, nagrađen navodno sa šesto dukata, ili pikantni epigram Jeana de Nevizana o trideset kvaliteta svake ljepotice.¹¹ Opsegom i homogenošću u ovom se dijelu kodeksa ističe skup 16 pjesama Ludovika Paskalića (ff. 69r-79v).

Vrlo jaku i jasnu cezuru čini pak f. 90, s nadgrobnicama Petru Luciću, zapisanim novom, nevještijom rukom. Po svemu sudeći, to je čin pijeteta sina desetogodišnjaka nedugo nakon očeve smrti (Ivan Lucić rođen je 1604, a Petar

¹⁰ Time se s više strana osporava ranija ocjena: »Ovaj trogirski kodeks s oko 250 pjesničkih sastavaka sadrži pjesme uglavnom hrvatskih humanista od kraja XV do početka XVII st.«, K o l u m b i ć, n. dj. (bilj. 4), 1089.

¹¹ Sannazaro: »Viderat Adriacis Venetam Neptunus in undis«, f. 61r; de Nevizan (umro 1540, autor bračnog priručnika *Sylvae nuptialis libri sex*, prvo izdanje Paris 1521): »Triginta haec habeat quae uult formosa uocari«, ff. 37v-38r.

Lucić umro je 1614). Nakon toga nedostaje šesnaest listova, a u sljedećoj cjelini (od f. 107r do posljednjeg ispisano f. 136r) – otvara je Božićevićeva *Vita Marci Maruli Spalatensis* – prevladavaju tekstovi interesantni ljubitelju starina: srednjovjekovni nadgrobnji natpisi, prijepisi isprava, historiografski tekstovi i kroničarski zapisi (svaki sveščić ispisivao je prvo Petar, a nadopunjavao Ivan Lucić).

3.2 Nenaslovljeni tekstovi

Pretpostavka je računalnog istraživanja da će lakše i brže manipuliranje velikom količinom priređenih podataka dati uvide do kojih drugim putovima ne bismo došli. Ti drugi, klasični putovi, dakako, nisu nemogući, već čine mnogostruka uspoređivanja odviše kompleksnima, odviše napornima, u konačnici nedovoljno isplativima. Ali ono čega se radeći papirom i olovkom i ne pomišljamo prihvatiti, postaje u računalnoj analizi toliko lako da se otkrića događaju praktički usputno.

Upravo je tako bilo kad smo za potrebe ovog rada htjeli demonstrirati mogućnosti filtriranja podataka u tabličnom kalkulatoru (filtriranjem se u tablici izdvajaju samo reci koji zadovoljavaju određeni kriterij ili kombinaciju kriterija). Filtrirali smo tako zapise o tekstovima VD koji nemaju naslova, postavivši hipotezu da su takvi tekstovi u zborniku redovno bez atribucije, tj. predstavljeni kao djela anonimnih autora.¹² Takvom je tumačenju izmicao samo jedan tekst, distih o svetom Jeronimu (f. 59r) za koji Kolumbić bilježi »Prema sastavljaču indeksa [na početku VD] autor je Pridoević«:

Hebraeos Graiosque patres patresque Latinos
Ingenio vicit Dalmata Hieronymus.

Gotovo identičan dvostih nalazi se u petoj glavi Šižgorićeva djela *De situ Illyriae et civitate Sibenici* (1487), gdje je citiran kao djelo Šižgorićeva prijatelja, Tršćanina Raffaelea Zovenzonija (1431 – oko 1480):

(*laus Hieronymi*) Vir profecto eximia vitae sanctimonia et divinis clarescens
miraculis, de quo meus poeta Zovenzonius cecinit:

Caldaeos Graiosque patres patresque Latinos
Ingenio vicit Dalmata Hieronymus
quem Itali praesertim Illyriis auferre conantur...¹³

¹² Nenaslovljene tekstove VD koje smo atribuirali u pravilu smo identificirali pretragama *izvan* VD (npr. epigram pripisivan svetom Bernardu »Post hominem uermis, post uermem faetor et horror«, f. 34v, te Sannazarov *Priapeum* »Tractabat clipeum Marti placitura Dione«, f. 61r). Tek se iznimno neki nenaslovljeni tekst dade atribuirati po zborniku internim kriterijima, poput dvostiha na f. 57v (»Portio qui nostri Vincentius optima cordis«), pripisa Mladinićevoj poslanici koja neposredno prethodi.

¹³ Juraj Š i ž g o r i ć Šibenčanin, *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*, prir. i prev. Veljko Gortan, Šibenik: Muzej grada, 1981, 20. Podudarnost je uočio Krešimir Č v r l j a k,

Nenaslovljeni je epigram u našim krajevima očito bio poznat malne stoljeće prije nego što ga je Petar Lucić prepisao. S obzirom da je Šižgoričevo djelo ostalo u rukopisu, a da epigram nije bio uvršten u Zovenzonijevu zbirku *Istrias* (dovršenu 1477-1478),¹⁴ dvostih o Jeronimu mora da je Dalmacijom cirkulirao i samostalno (prijepisima ili usmenim navodima), pri čemu se u nekom času zagubio podatak o Zovenzonijevu autorstvu.

3.3 Anonimnost

Prvi nas izlet krivudavim stazama atribuiranja vodi do daljnega, općenitijeg razmišljanja o anonimnim tekstovima VD. Primjećujemo da anonimnost ondje ima nekoliko stupnjeva i vrsta. Za 173 teksta u VD (od njih 337) autor se ne navodi,¹⁵ pri čemu se za dva i izrijeком upozorava da je pisac nepoznat;¹⁶ autorstvo se 40 tekstova može ustanoviti implicitno, prema onome što im prethodi ili cjelini u kojoj se nalaze (takvi su tekstovi često naslovljeni *Alia* ili sadrže naznaku *Idem*); u deset je slučajeva autor *poluskriven*, naznačen inicijalima – a autori iza inicijala, čini se, pretežno su lokalni.¹⁷

Sve ćemo takve nijanse, međutim, previdjeti ako – ograničeni manjkom prostora, vremena ili interesa – anonimne tekstove zbornika objedinimo u rubrici »Incerti auctores«. ¹⁸ U šumi se – kao i kod *Ranjinina zbornika* – odviše lako gubi iz vida pojedinačno drveće.

»Humanist Ivan Pridojević Skradinjanin i Trogir«, *Mogućnosti*, sv. 41 (1994), br. 1-3, 110-148. No Čvrljak ne misli da se podudarnošću ukida Pridojevićevo autorstvo: »Moglo bi se govoriti [...] o Pridojevićevo doslovnom preuzimanju Zovenzonijeva distiha«, i s t o, bilj. 31 na 142. Posežući za Occamovom oštricom, radije bismo rekli da se radi o omašci autora *Indeksa*, dodanog u novije vrijeme – K o l u m b i ć, n. dj. (bilj. 4), 1089, javlja da ga je oko 1880, dakle gotovo tri stoljeća nakon kompiliranja VD, sastavio don Ivan Gurato – na početku VD (Pridojeviću je autorstvo epigrama pripisano samo u Indeksu). Smatramo da našu tezu podupire i spomenuta dosljedna anonimnost nenaslovljenih epigrama u VD, od koje bi »Pridojevićev« epigram bio jedina iznimka.

¹⁴ *Istrias* je ostala u rukopisu. V. Paolo T r e m o l i: »Itinerario umano di Raffaele Zovenzoni«, *Archeografo Triestino*, Serie IV (1979), vol. XXXIX, 115-202. Mada piše o prijateljstvu Šižgorića i Zovenzonija, Tremoli ne spominje epigram o Jeronimu.

¹⁵ Naš se doživljaj anonimnosti razlikuje od onoga Petra i Ivana Lucića, budući da danas možemo identificirati i autore koji su prepisivačima ostali nepoznati. Broj tekstova koji su za *nas* anonimni trenutačno je sveden na 63.

¹⁶ Politički protufrancuski epigram *Dialogus incerti auctoris* (ff. 45v-46r), te nadgrobica *Carmen in mortem pro nobili domina Helisabet Lucia virgine pulcherima Traguriensi*. *Incerti auctoris* (f. 56v).

¹⁷ Inicijale nekad možemo odgonetnuti, nekad ne; npr. *Seb. Mla.* je Sebastijan Mladinić, *Fra. Lig.* Francesco Ligniceo, odn. Frano Linjičić; *Per. Zav.* možda je Persius Zavoreus, šibenski notar 1572-1578 – ali tko je *P. A. L.*, autor političkog epigrama *Civitas Tragurina ad praetorem* na f. 34v, zasad nismo u stanju reći.

¹⁸ Usp. K o l u m b i ć, n. dj. (bilj. 4), 1102.

Izdvojimo li, međutim, među anonimnim tekstovima podskup malih, poučnih i pamtljivih (kakvi su i danas dio blaga latinskog jezika), promotrimo li kako su i gdje uvrštavani na stranice VD – prepoznat ćemo postupak popunjavanja sličan onome koji Kolumbić nalazi u *Vartlu*:

[Lucić je] svoj Vartal često kitio svojim vlastitim malim cvijećem, osobito sentencijama te moralnim poukama i aforizmima.¹⁹

Razlika je u tome što Lucić u VD kao popunu uvrštava *tuđe* moralističke i religiozne pouke i aforizme, a u *Vartal* svoje. No, u barem tri navrata ti su tekstovi identični: u VD čitamo tri izvornika, u *Vartlu* tri prijevoda (svi potječu od Petra Lucića, a Kolumbić ih je objavio pod zajedničkim brojem 83):

Circumstantiae criminis

Quis, quid, ubi, per quos, quoties, cur, quomodo, quando
<Quilibet observet animae medicamina dando.>²⁰

Conditiones confessionis

Sit simplex, humilis confessio, pura, fidelis,
Atque frequens, nuda, discreta, libens, uerecunda,
Integra, secreta et lachrymabilis, accelerata,
Fortis et accusans, et sit parere parata.²¹

Mors tua, mors Christi, fraus mundi, gloria caeli
Et dolor inferni sunt meditanda tibi.²²

Stumačen' je po P(etru) L(uci)ju

Od koliša od ispovidi

Tko, gdi, ča, zač, kako, kada i kolikrat,
Po komu, pak tako znat ćeš grih spovidat.²³

Kondicjuni od ispovidi. Po istomu.

Bud ispovid česta, pura, virna, plačna,
Ponižena, čista, slobodna i jačna,
Poslušna, otajna, cila, sramežljiva,
Barza i očitna, umića, svadljiva.

¹⁹ K o l u m b i ć, n. dj. (bilj. 1), 14.

²⁰ Lucić je zapisao samo heksametar, ali ga je završio zarezom, ne točkom (f. 63r).

²¹ Odmah ispod gornjega, na istom foliju. Obje su pjesme mnemotehničke upute iz *Summa confessorum* i sličnih priručnika.

²² I ovaj je distih opće mjesto latinske religiozne poezije (f. 38r).

²³ Ova i dvije sljedeće pjesme u L u c i ć, n. dj. 478. Veza izvornika i prijevoda dosad je ostala neuočena. Drugi stih pjesme *Od koliša od ispovidi* u tiskanom izdanju počinje »o komu« (malim slovom, mada svi ostali stihovi na ovoj stranici počinju verzalom), no u rkp. stoji »Po chomu« (zahvaljujem B. Lućinu što je provjerio fotokopiju rukopisa).

Po istomu

Pet stvari razmišljaj: Isukarstovu smart
 I tvoju, dobro znaj, koja te ima start;
 Himbu svita starži i slavu nebesku,
 Žalost pakla marzi za radost angelsku!

3.4 Etos stiha

Među metrima VD izrazito prevladavaju elegijski distih (197 pjesama sa 1686 stihova) i heksametar (39 pjesama sa 1684 stihova – lijepo se vidi da je heksametar metar za duže pjesme).²⁴ Susrećemo još sapfičku strofu (tri pjesme sa 40 stihova), hendekasilab (tri pjesme sa 34 stiha), rimovane *versus caudati* (četiri pjesme sa 74 stiha, sve prijepisi srednjovjekovnih natpisa). Po jedna je pjesma u jampskom dimetru (76 stihova) i alkejskoj strofi (40 stihova). Odabir VD prilično je, dakle, nasklon lirskim mjerama latinske poezije.

Pošavši od pregleda metara, kao posljednju korelaciju za ispitivanje u računalnoj tablici odabrali smo odnos dužine pjesme, vrste stiha, i sadržaja. Pitali smo se: o čemu govore dugačke pjesme VD, i u kojem stihu?

Početna je hipoteza bila da je stih takvih pjesama prvenstveno heksametar – osim ako se radi o elegijama, i to onima koje, sukladno profilu ovoga žanra u antičkoj rimskoj iskazuju jake emocije (ljubav, tugu) ili su stilizirane kao pisma prijateljima. Drugim riječima, pretpostavili smo da se u dugačkim pjesmama VD etos heksametra jasno razlikuje od etosa elegijskog distiha. Provjerili smo to na deset najdužih pjesama u zborniku.

Prvih pet isključivo su heksameterska poezija. Teme su političke (osobito religiozno intonirane) i duhovne; tu su *Tranquilli Andronici Dalmatae contra Thurcos, communes Christianorum hostes, ad Deum optimum maximum oratio* (264 stiha) Trankvila Andreisa te prva i druga silva Ludovika Paskalića (*Sylva prima eiusdem Ludovici Paschalis Catharensis ad Regem Gallorum reliquosque Christianos principes contra Turcas exortatio*, 183 stiha; *In foedus ictum inter principes Christianos, sylva secunda*, 251 stih); isključivo je religiozan *Hymnus ad Deum* Marka Marulića (LS 169, 117 stihova). Temom se izdvaja Paskalićeva treća silva, *De nemore Corytio* (244 stiha), poslanica prijatelju u kojoj je opisan jedan vrt uživanja, *locus amoenus*, eskapistički, ali i s religioznim aluzijama.

Od sljedećih pet pjesama četiri su u distihu. Prva je Marulićeva elegijska poslanica Božičeviću (»Grata salutatrix...«, LS 163, 88 stihova), slijedi Pridojevićeva pohvala Trogira (*Ad nobiles viros Tragurienses patris Ioannis Pridoevii Scar-*

²⁴Preciznosti radi napominjemo da je jedna pjesma *mješavina* heksametara i elegijskih distiha. Riječ je o stihovanoj oporuci na f. 110v, »1590 25 Augusti; considerando Io Francisco Serena...«, strukture 8 heksametara – 8 stihova u distisima – 4 heksametra.

doniensis de Tragurii praeclarae Dalmatiae urbis laudibus carmen, također u distihu, 80 stihova).²⁵ Heksametarska je Trankvilova *Conquestio ad Caesarem et alios principes* (74 stiha).²⁶ Opet su u elegijskim distisima Paskalićeva *Iuvenis ad virginem* (u mletačkom izdanju 1551. naslovljena *Dialogus amatorius*, 68 stihova) te Mladinićeva poslanica-konzolacija Petru Luciću povodom sestrine smrti (*Ad Petrum Lucium, patritium spectataeque uirtutis iuvenem de sororis obitu. Sebastianus amicus*, 48 stihova).²⁷

Jedna se od ovih deset pjesama sadržajem ne uklapa u našu teoriju o etosu stiha. To je Pridojevićeva pohvala Trogira. Zašto je ona u stihu elegije, kad nije intimniji iskaz, niti je ljubavna ili žalobna, niti je pjesničko pismo prijatelju (a daleko je od kratkoće epigrama)? Budući da se radi o javnom istupu pred zajednicom – pjesma je upućena trogirskim plemićima – očekivali bismo da Pridojević odabere heksametar, poput Trankvila Andreisa ili Frane Mužića (čija bi pjesma *Ad singularem virum Aloysium Barbarum praetorem Traguriensem Musaeus* sa 45 stihova bila jedanaesta po dužini na našem popisu).

Za Pridojevićevu pohvalu Trogira Kolumbić, slijedeći Giuseppea Pragu, kao razdoblje nastanka predlaže 1604-1614.²⁸ To znači da je Pridojevićeva pjesma barem trideset i šest godina mlađa od najkasnije među ostalim dugim pjesmama, heksametske *Conquestio ad Caesarem et alios principes* Trankvila Andronika, koju Kolumbić datira oko 1568, u doba mirovnih pregovora između Maksimilijana II. i Turaka (tada se Trankvil već bliži osamdesetj). Možda se upravo unutar tih četrdesetak godina promijenio – barem lokalno – etos stiha latinističke elegije.

Ovom bi tumačenju u prilog išla okolnost da »generaciji« druge polovice 16. st. pripadaju elegijska pohvala dubrovačkih plemenitih obitelji koju Didak Pir upućuje gradskom Senatu, objavljena 1582, kao i anonimni elegijski fragment *In laudem Spalati* (oko 1600), jedini latinski tekst u tzv. *Splitskoj pjesmarici Trogirskoga kaptola*.²⁹

Kontraargument bi dale latinske pjesme Frane Božićevića Natalisa; najmanje jedna od njegovih elegija-pohvalnica ne može se interpretirati ni kao otvoreno pismo, ni kao žalobnica (18 Marković, *In laudem Ioannis Baptistae Mullini*,

²⁵ Č v r l j a k, n. dj. (bilj. 13).

²⁶ Usput, sve su pjesme Trankvila Andreisa uvrštene u VD heksametske, mada on drugdje – npr. u popratnicama u tuđim knjigama – pjeva i u drugim metrima.

²⁷ Uspoređivali smo samo pjesme u dužim stihovima, preskočivši Mladinićevu odu sv. Ivanu u jampskim dimetrima (76 stihova) – uostalom, jasno religioznu pjesmu – i talijansku *Nella presa di Ferrara da Clemente* (60 stihova).

²⁸ K o l u m b i ć, n. dj. (bilj. 4), 1100: »Pjesma je mogla nastati između 1604, kad je M. Andreuzzi koji se u njoj spominje postao trogirski biskup, i 1614, kad je umro P. Lucić.«

²⁹ Pohvalnica Didaka Pira: *De illustribus familiis quae hodie Rhacusae exstant anno MDXXCII kal. Ian.... Didacus Pyrrhus.*, Venecija: Aldo Manuzio Mlađi, [1582]. Fragment o Splitu objavio je Bratislav L u č i n, *Marulićev opis Splita*, Split: Književni krug, 2005.

Spalatensium praetoris dignissimi, iz 1523-1526).³⁰ Doduše, sa svojih 36 stihova ovaj je tekst bitno kraći od svih koje razmatramo, i već se bliži epigramu.

No prave odgovore neka potraži temeljitije istraživanje versifikacijskih uzusa hrvatskoga humanizma; ovdje će biti dovoljno podsjetiti da smo i do hipoteze i do iznimke došli sortiranjem i filtriranjem računalne tablice s popisom tekstova VD.

4 Modeli i modeliranje

Za ovo smo istraživanje računalno modelirali rukopisni zbornik *Varia Dalmatica*. Računalno modeliranje bilo je u stvari vrlo gruba aproksimacija stvarnosti: jednom radnom knjigom tabličnog kalkulatora sveli smo četiri stoljeća star artefakt na skup osnovnih bibliografskih podataka (kako se tekst zove? koliko ima stihova / redaka? na kojoj se stranici nalazi?); potom smo prikupljene podatke pregledavali i preslagivali po različitim kriterijima.

Ovakvo je modeliranje u prvi plan istaklo kvantitativne podatke, koji su dosad imali status kurioziteta, ili nečega što i ne treba precizno navoditi.³¹ Time smo se, svakako, udaljili od samih tekstova u zborniku. Zato i govorimo o *gruboj* aproksimaciji. No, nije cilj modeliranja da nadomjesti stvarnost – svaka nas je uočena zanimljivost, uostalom, opetovano vraćala natrag stvarnome artefaktu i njegovim tekstovima – već da omogući eksperimentiranje: da nam otvori put do novog znanja kroz manipuliranje hipotetičkih konstrukata.³² Pokazuje se tako da ono čime smo se bavili nije *model* – u smislu fiksirane, završene replike stvarnosti – već *modeliranje*: niz pokušaja i pogrešaka od kojih neki urode nečim zanimljivim, neki ne – ali svi su privremeni, za jednokratnu upotrebu. Izazov koji predstoji jest daljnje *usložnjavanje* modeliranja. Iznalaženje načina da u modeliranje *Varia Dalmatica* uključimo i ono što smo ovdje izostavili.

³⁰ *Pesme Franja Božičevića Natalisa*, priredio Miroslav Marković, Beograd: Naučno delo, 1958. Otvorena pisma mogle bi biti elegije 31, *Ad augustissimum dominii Veneti decemviratum de laudibus Ioannis Antonii Danduli, Spalatinae urbis prouisoris dignissimi* (168 stihova) i 79, *Ad sanctissimum dominum d. Paulum tertium, totius Christianae rei publicae diuino nutu pontificem maximum, quod oppidum Chlissae conseruando plurimae sacrosanctae fidei nationes saluabuntur elegia* (212 stihova). Kao žalobnicu-pohvalnicu možemo čitati *propemptikon* 37, *Spalaeti discessum magnifici uiri Iacobi Raynerii, iusti praetoris sui, lugentis consolatio* (140 stihova).

³¹ K o l u m b i ć, n. dj. (bilj. 4), 1105: »U trogirskom zborniku latinske poezije ima oko 3.650 stihova, od toga, koliko se ovom prilikom moglo utvrditi, oko 1.600 dosada već objavljenih, tj. poznatih, a preko 2.000 neobjavljenih i nepoznatih.«

³² Usp. M e C a r t y, n. dj, 71: »If, as I have argued, analytical computing in the humanities is modelling, properly understood, and modelling is making new knowledge by manipulating hypothetical constructs, then my chosen word is key to the humanities in a digital age.«